

Iulian GRIGORIU¹

Tractatus Logico-Philosophicus la 100 de ani (II)

Tractatus Logico-Philosophicus at 100 Years Old (II)

Abstract: In the first part of this article, I highlighted the most important moments and events related to the appearance of the *Tractatus Logico-Philosophicus*, facts of a subjective and objective nature related to Wittgenstein's biography that contributed to or opposed the appearance of the famous op. Next, I intend to review the most important lines of reception and reading models of the *Tractatus* and to frame the exegesis according to the philosophical valences with different stakes that have appeared over 100 years of reception.

Keywords: *Tractatus Logico-Philosophicus*, wrong/correct translations, types of reception, logical atomism, neopositivism, metaphysical reading, classical interpretations, resolute reading, anti-philosophy

4. MIZA CĂRȚII ÎN OPERA INTEGRALĂ ȘI LINIILE DE RECEPTARE
AȘA CUM SE CONFIGUREAZĂ ELE ÎN BAGAJUL CULTURAL AL
UMANITĂȚII

Tractatusul apare în două etape, în 1921 în limba germană, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, în „*Annalen der Naturphilosophie*”², și în 1922 în ediție bilingvă, germană engleză. Îl numesc pe principalul traducător al primei ediții a *Tractatusului* în limba engleză din 1922, alături de Ramsey, pe C. K. Ogden³, cu introducerea lui Bertrand Russell, la Londra.

Wittgenstein va renega ediția cu multe greșeli de tipar din 1921 și va contribui la îndreptarea ediției bilingve din anul următor fără să poată urmări îndeaproape și până la capăt procesul de tipărire, astfel că unele

¹ Lecturer, PhD, „Dunărea de Jos” University of Galați, Romania, iulian_grigoriu@yahoo.com.

² Ludwig Wittgenstein, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, în „*Annalen der Naturphilosophie*” Vol. XIV, Leipzig, 1921, pp. 185-262.

³ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, text paralel german-englez, trad. C.K. Ogden și F.P. Ramsey, *Introducere* de Bertrand Russell, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1922; reeditat de Barnes & Noble Publishing, Inc., New York, 2003.

ambiguități și chiar erori nu au fost eliminate. Ediția definitivă din limba germană o consider cea din 1969⁴.

Până la această dată *Tractatusul* este tradus în limbile chineză (1927-1928), italiană (1954), spaniolă (1957), sârbă (1960), franceză (1961), suedeză (1962), daneză (1963). Este de bănuț că abia edițiile ulterioare din 1961 vor beneficia de traducerea în engleză și de eliminarea tuturor erorilor din textul german.

Moștenitorii literari ai lui Wittgenstein, desemnați prin testament de filosof, sunt foștii studenți de la Cambridge, Georg Henrik von Wright, G. E. M. Anscombe și Rush Rhees. G von Wright recunoaște că traducerea în engleză a *Tractatusului* din 1922 conține o serie de erori care denaturează sensul și intențiile autorului. O nouă variantă în engleză a *Tractatusului* caută nu numai să elimine neajunsurile primei traduceri, ci reușește să pătrundă mai bine în spiritul cărții, prin munca unor David Pears și Brian McGuinness⁵. Faptul că apare la 40 de ani de la prima ediție germană, timp în care se configurase deja o exegeză asupra *Tractatusului* și o imagine despre personalitatea lui Wittgenstein, nu face decât să contribuie la delimitarea unor noi tabere de receptare și la sporirea atenției față de o carte filosofică deja foarte disputată.

4.1. Factori favorizanți ai unei lecturi diversificate

Tractatusul wittgensteinian se remarcă printre operele fundamentale ale filosofiei prin multitudinea de modalități de receptare. Acest fapt ține de mai mulți factori imanenți scrierii (I) dar și de alții exteriori (II) legați de personalitatea autorului și mediul istoric și filosofic în care a apărut opul. Dintre cei mai importanți factori imanenți menționez:

(I)

A. Maniera de redactare

Scrierea opului sub formă de arbore, cu propoziții și subpropoziții numerotate, ceea ce exclude discursul filosofic, aparența sentențioasă a propozițiilor transportă un aer definitiv dar de multe ori lapidar și enigmatic, în care problemele filosofiei au pretenția de a fi rezolvate tranșant, fără drept de apel, precum niște conjecturi matematice⁶.

⁴ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* în *Wittgenstein Schriften I*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1969, pp. 11-83.

⁵Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-Philosophicus*, [text paralel german-englez], trad D.F. Pears și B.F. Mc. Guinness, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1961.

⁶ Din multitudinea de caracterizări la aparența *Tractatusului*, o rețin pe cea din Introducerea ediției din 2003 a traducerii lui Ogden-Ramsey, aparținând lui Bryan Vescio: „o serie complexă de enunțuri numerotate și structurate, care, după cum se știe, sunt însoțite de

B. Trimiterile la alți autori

Pe lângă aparența formală a cărții evidențiată mai sus, ambiguitatea mai e produsă de trimiterile implicite la concepțiile filosofice care pot sau nu să fie recunoscute de lector.

Wittgenstein nu face decât rare trimiteri bibliografice sau la alți autori, lasă sau chiar invită cititorul să facă conexiuni între propozițiile tractariene sau să descopere trimiteri sau genealogii. Cititorul e cooptat să procedeze la diferite conexiuni într-o manieră nepremeditată nici măcar de autor și să aleagă mai multe modalități de lectură a *Tractatusului*.

C. Autoreferința

Spre finalul *Tractatusului* Wittgenstein face referire asupra propriului text. E vorba de celebra 6.54 în care își caracterizează propriile propoziții ca fiind absurde și își invită cititorii să „arunce scara” pe care au urcat până la finalul cărții pentru a înainta mai departe. Pentru a accede la viziunea finală cititorul trebuie să fi parcurs sistemul arborescent ascensional propus, vasăzică să se lase inițiat în ascensiune, și înainte de a-și lua zborul spre inexprimabil, alias mistic (6.522) neofitul trebuie să fi înțeles că filosofia nu e în măsură să profereze decât propoziții ale științelor naturii, iar față de celelalte, chiar explicit filosofice trebuie să reacționeze și să le declare ca fiind lipsite de sens (6.53) – ceea ce în fond face și Wittgenstein cu propria filosofie.

D. Diversitatea straturilor tractariene

Faptul că *Tractatusul* se ocupă de cele mai importante domenii ale filosofiei diversifică paleta de receptare și preeminența uneia sau alteia dintre abordări: ontologică, logică, fizicalistă, metafizică/antimetafizică, realistă/antirealistă, etică-estetică, empiristă sau mistică etc;

În fine, în unele lecturi absurdul clamat tractarian are sens, în altele nu. Unii cititori găsesc argumente pentru o lectură etică, alții pentru alta estetică, mistică, terapeutică etc.

(II)

Dintre factorii exogeni care contribuie la multiplicarea punctelor de vedere asupra *Tractatusului* menționez:

A. Probleme de traducere

La acest punct e vorba în special de problemele ridicate de traducerea cărții din limba germană în limba engleză și apoi în celelalte

puține argumente, dar care sunt totuși impunătoare prin tonul lor declamator și chiar frumoase prin strălucirea lor gnomică.”

limbi. Spun aceasta dat fiind faptul că o a doua variantă de traducere a *Tractatusului* (1961) apare în spațiul anglofon și reflectă într-o mult mai mare măsură, din punctul de vedere al celor mai exigenți exegeți, concepția tractariană a lui Wittgenstein.

În limba română lucrurile se petrec pe dos, prima traducere din 1991 a lui Alexandru Surdu⁷ urmează a doua traducere, mai adecvată, în limba engleză a lui David Pears și Brian McGuinness, pe când cea de-a doua, din 2001 (Flonta-Dumitru⁸) se întoarce în mod inexplicabil la servituțile, pe undeva explicabile, ale primei traduceri în engleză ale lui Ogden-Ramsey din 1922.

La acest punct am constatat că sensul filosofic prevalează asupra celui lingvistic, ceea ce înseamnă că sensul filosofic îl produce și gestionează pe acela lingvistic. Punctul central al disputelor lingvistice se desfășoară în jurul traducerii termenului german *Sachverhalt*: Ogden-Ramsey îl traduc prin *atomic fact* (*stare de lucruri atomară* în traducerea Flonta-Dumitru) și *state of affairs* la Pears-Mc Guinness (*stare de lucruri* în traducerea lui Alexandru Surdu). Problema este că pot exista contexte filosofice în care *Sachverhalt* poate semnifica simultan și una și alta (după cum constată însuși Russell în introducerea sa la *Tractatus*), dar aceasta se întâmplă în doar câteva locuri din carte. Or, în restul cazurilor, așa cum am arătat⁹, traducerea justificată este de *Sachverhalt* – *state of affairs* – *stare de lucruri*, altfel se obține un text denaturat al *Tractatusului*.

Confuzia se amplifică prin suprapunerea unor termeni: traducerea lui Ogden și cei care îi urmează îi atribuie lui *Sachlage* rolul lui *Sachverhalt* din traducerea lui Pears, ceea ce arată că nu putea fi în intenția autorului.

Din păcate, traducerea din 1922 și cele care îi urmează, conduc la erori grosiere și nici măcar la o stare de suspans filosofic, în acord și cu ezitățile lui Wittgenstein, cum e cazul cu traducerea lui Pears-McGuinness din 1961 și a celor care îi urmează (de pildă interpretare modală vs. mereologică, atomism vs. holism logicist, realism vs. formalism etc.).

În ce privește traducerea în limba română a termenilor de bază din *Tractatus*, în urma unei analize riguroase filosofico-lingvistice, am optat pentru¹⁰:

⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. Alexandru Surdu, Editura Humanitas, București, 1991

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. M Flonta, M. Dumitru, Editura Humanitas, București, 2001

⁹ Iulian Grigoriu, „*Tractatus Logico-Philosophicus* – contradicții interne, externe și probleme de traducere”, în rev. *Probleme de logică*, vol. XX, Editura Academiei Române, București, pp. 67-92.

¹⁰ *Ibidem*.

Sachlage – *status rerum* sau *conjunctură*, *situație*, care ține de o *stare de lucruri* – (*Sachverhalt*) sau după caz, în context logic, *interpretare*;

Sachverhalt – *stare de lucruri* sau *stare de fapt*, ca spectru de posibilități, dar bine determinate logic sau combinație de obiecte; în cazuri izolate poate însemna *stare de lucruri atomară*.

Tatsache – *fapt*, *actualizare a unei stări de lucruri*.

B. Disputa asupra existenței a mai mulți „Wittgenstein”

Unii au avut ideea că ar exista un „Wittgenstein I” și un „Wittgenstein II” unde filosoful la maturitate și-ar nega, schimba, răsturna concepțiile din tinerețe. La antipod sunt cei care văd în filosofia lui Wittgenstein o continuitate, o transformare, evoluție, generalizare a concepției de tinerețe în scrierile mai târzii. Pentru primii *Tractatusul* ar fi rupt de scrierile târzii pentru ceilalți, e un nucleu iradiant, rădăcina corpusului întreg al filosofiei generale wittgensteiniene.

În ce mă privește, *Tractatusul* nu poate fi privit decât într-un astfel de cadru general întrunit după publicarea operei postume a filosofului între anii 60-80. De asemenea, arăt că filosofia lui Wittgenstein este unitară și consider că gândirea ulterioară nu constă în nimic altceva decât în note de subsol la *Tractatus Logico-Philosophicus*. Reciproc, indiferent de maniera de interpretare, *Tractatusul* trebuie receptat în contextul filosofiei generale wittgensteiniene. Într-un asemenea cadru cartea se impune ca paradigmă generală de gândire filosofică wittgensteiniană, cât și ca metafilosofie – dintr-o asemenea perspectivă, viziunea asupra întregii filosofii se schimbă: lectura, înțelegerea, așteptările, maniera de cercetare asupra filosofiei cu întrebările și răspunsurile specifice își schimbă legitim structura și capătă determinări multivalente.

După *Tractatus* se vorbește despre o „răsturnare lingvistică” (*linguistic turn*) (desigur, pe linia Frege-Russell, de o dezvoltare a logicii și a aplicațiilor ei, de alte perspective ale relației subiect-obiect și asupra realității, de noi sensuri ale filosofiei și noi raporturi cu existența și cunoașterea. Însuși Wittgenstein, conștient de punctele nevralgice ale *Tractatusului*, se va întoarce asupra lor în cursurile ținute la Cambridge și în scrierile ulterioare, spre a estompa criticile aduse și propriile nerealizări. Între toate acestea, Wittgenstein va pune bazele unei filosofii a matematicii de tip fundațional, la concurență cu formalismul, logicismul și intuiționismul contemporan.

C. Suprapunerea peste curentele și orientările filosofice contemporane

Tractatus influențează pe membrii Cercului de la Viena (Schlick, Neurath, Carnap, Waissmann ș.a.) fiind considerat ca inițiator al

neopozitivismului logic. De asemenea, devine un reper pentru filosofia analitică, filosofia matematicii și filosofia limbajului.

David Stern, la 80 de ani de la prima ediție a *Tractatusului*, face o analiză extrem de pertinentă a tipurilor de receptare de care s-a bucurat cartea, observând că acestea au o directă legătură cu orientările și curentele filosofice la modă. Astfel, el depistează cinci mari linii de receptare ale *Tractatusului*¹¹:

- în anii 1920-1930 și în legătură cu mediul filosofic al apariției cărții, *Tractatusul* a fost receptat ca fiind o carte, urmând tradiția atomismului logic pe linia empirismului britanic, cei mai importanți reprezentanți ai acestei atitudini fiind Russell și Ramsey;
- anii 1930 consemnează noul curent filosofic antimetafizic al neopozitivismului logic și care își adjudecă *Tractatusul* ca fondator, avându-i ca reprezentanți pe membrii *Cercului de la Viena*;
- anii 1960 vin cu o viziune metafizică asupra *Tractatusului*, prin lucrările lui G.E.M. Anscombe și Erik Stenius;
- anii 1970 aduc în prim-plan o viziune etică și religioasă a *Tractatusului*, prin lucrările lui Engelmann și Janik și Toulmin;
- viziunea terapeutică și antidoctrinară asupra *Tractatusului* se impune din anii 1980 și îi are ca inițiatori pe Peter Winch și Cora Diamond.

Se poate constata, împreună cu David Stern, că în toată această perioadă fie apar și alte concepții privind receptarea *Tractatusului*, fie anumiți exegeți adoptă concomitent mai multe din liniile de lectură de mai sus. Nu se poate susține prevalența vreuneia dintre ele, cea mai mare „conurență” existând între abordarea metafizică și cea antimetafizică.

Derularea istorică a receptării *Tractatusului* e strâns legată de activitatea colaboratorilor de la Cambridge, munca ulterioară a discipolilor și editorilor, de concepțiile personale ale filosofilor autonomi și totodată exegeți ai *Tractatusului*, toate diversificând liniile de receptare, până în ziua de azi.

4.2. Interpretări clasice fundamentale ale *Tractatusului*

A. Introducerea lui Russell

Bertrand Russell este nu numai garantul editării *Tractatusului* în prima traducere în engleză, folosindu-și influența în acest sens și contribuind cu o „Introducere” inițial respinsă de Wittgenstein, dar este și

¹¹ David G. Stern, „The Methods of the Tractatus, Beyond Positivism and Metaphysics?”, în *Logical Empiricism*, editori Paolo Parrini, Wesley C. Salmon, Merrilee H. Salmon, Universitatea Pittsburgh, 2001, pp. 125-158. Aici se găsește o bibliografie generoasă a autorilor numiți mai sus pe care nu o mai citez și care consider că trasează un spațiu exegetic fundamental pentru *Tractatus Logico-Philosophicus*.

cel mai apropiat martor al ideilor studentului său în perioada lor de gestație, timp în care a acordat autorului toată răbdarea și bunăvoința. În introducerea la *Tractatus*, Russell păstrează un echilibru decent între miza lucrării asumată de autor și realizarea în fapt a intențiilor sale. *Tractatusul* este privit ca venind pe linia atomismului logic și având ca scop fundamentarea unui limbaj logic coerent și adecvat transpunerii faptelor realității. Russell evocă, fără ironie, dezideratul unui „limbaj logic perfect” ceea ce ar presupune pe lângă un simbolism fericit și o sintaxă univocă în vederea conservării sensului propozițional, o perioadă nedefinită a testării sale în practicile logice și matematice.

Structura propoziției și cea a faptului din realitate trebuie să fie similare, dar această situație, observă Russell, nu mai poate fi un fapt nou de limbaj, ci ea poate fi doar indicată, arătată. Rămâne deschisă modalitatea de a arăta spre ceea ce nu se poate vorbi, fapt care va da de lucru exegezei viitoare. Că propozițiile logicii „arată”, nu „vorbesc despre”, e înțeleasă prin aceea că aceasta ar fi maniera tractariană de a evita paradoxurile în mod implicit, ceea ce asumă pe de o parte efortul russellian de a rezolva situația prin construcția „teoriei tipurilor”, și a altor tehnici laborioase ce includ „Axioma alegerii” etc, dar pe de alta, atribuie *Tractatusului* o ambiguitate care în fond s-a arătat a fi perenă pe parcursul receptării sale, independent de soliditatea poziției lui Wittgenstein.

Interesant în această introducere este că Russell discută despre o „gramatică filosofică” o sintaxă logică, așa cum am spune noi astăzi și o logică a propozițiilor (inclusiv care exprimă credințe, dorințe etc.) și a căror semnificație poate fi analizată logic din perspectivă semantică, prin confruntare cu realitatea. E vorba, după cum se exprimă Russell de confruntarea dintre propoziția ca fapt al realității și realitatea ca atare, ceea ce se poate face pe seama schemei sau formei logice lor comune. De aceea este vizat aici un limbaj logic *perfect*. Între timp au apărut teoreme de completitudine și noi concepte de ordin metalogic care pun semnul echivalenței între cele două tipuri de abordări de logică propozițională. Speculând pe marginea acestei structuri comune dintre propoziție și realitate, care devine o relație încheiată după ce propoziția a devenit o imagine a realității, adevărată sau falsă, Russell constată că expresivitatea limbajului nu mai poate, după Wittgenstein, să fie exprimată și rămâne un apaj fie al misticului, fie al nonsensului.

Russell răspunde cu precizie și subtilitate criticilor lui Wittgenstein la adresa concepției sale despre teoria claselor, metalogică și metalimbaj, arătând că discipolul său adoptă o atitudine mistică, fie lăsând să transpară că ar putea fi spus ceva despre ceea ce nu poate fi spus, fie decretând imperativul tăcerii sau riscul nonsensului asupra afirmațiilor care se abat de la rigoarea științelor naturii.

Russell găsește logica „jocului de limbaj” (folosesc acest termen *avant la lettre*) la care apelează Wittgenstein prin, o observație subtilă prin care autorul *Tractatusului* nu spune, ci arată sau demonstrează logic ceea ce nu poate fi spus, trasând prin aceasta zona tăcerii; este inclusă aici teoria totalității de care s-a ocupat și Russell în *Principia*, supusă unui același tip de paradox reproșat de Wittgenstein lui Russell și retrimis de Russell în terenul lui Wittgenstein precum într-un nobil joc de tenis de câmp: ca să poți vorbi de totalitatea propozițiilor sau de forma lor generală ești obligat să concepi lumea ca pe un închis și totodată să te plasezi dincolo de limitele ei.

În *Introducerea sa la tractatus*, Russell depistează unele din domeniile filosofiei (logică, filosofia limbajului, psihologie, epistemologie, filosofia matematicii, etică, estetică, filosofia totalității, filosofia sensului, sau din afara filosofiei, mistica) așa cum apar ele tratate în lucrare și trasează *ab initio* albiile de receptare pe care se vor așeza viitorii exegeți ai *Tractatusului*.

Menționez faptul că, cu toate bunele intenții, Russell este acela care inițiază, pe baza traducerii lui Ogden-Ramsey (la care contribuie într-o manieră neclară pentru posteritate însuși Wittgenstein) controversa semnificației termenului *Sachverhalte*, tradus de Ogden-Ramsey prin *atomic facts* (stări de lucruri atomare) și ulterior de Pears-McGuinness prin *states of affairs* (stări de lucruri). Prin traducerea lor automată, fără a se ține cont de context, aceasta va duce la grave erori de interpretare a *Tractatusului*, perpetuate până în ziua de azi. Russell constată pe bună dreptate că un anumit fapt poate fi atât *Tatsache (the fact)* cât și *Sachverhalte*, dar contextele tractariene unde se întâmplă aceasta vor rămâne neprecizate până azi¹².

Aș mai adăuga aici un fapt consemnat rapsodic de aceia atenți la relația lui Russell cu Wittgenstein și care se estompează treptat dar sigur după apariția *Tractatusului*. E vorba de o afirmație a lui Russell făcută după moartea fostului său student, atunci când a spus că trei filosofi au dominat secolul XX, și anume prima filosofie a lui Wittgenstein, neopozitivismul logic inspirat de acesta, și a doua filosofie a lui Wittgenstein. Cu aceasta, Russell, dacă nu inaugurează, atunci întreține un poncif care își va pune o amprentă, nu pozitivă, asupra receptării filosofiei generale wittgensteiniene.

B. Critica lui Ramsey

Apariția *Tractatusului* nu rămâne fără ecouri. Tânărul matematician și filosof de la Cambridge, Frank Plumpton Ramsey, scrie o cronică în revista *Mind*¹³, apoi îl vizitează pe Wittgenstein cât acesta era încă învățător

¹² A se vedea articolul meu cf. mai sus, nota 3.

¹³ Frank Plumpton Ramsey, „Critical Notice of L. Wittgenstein's *Tractatus*”, în rev. *Mind* 32 (128), 1923, pp. 465-478.

în Austria, în 1923 și în 1924, iar Wittgenstein își va vizita prietenii la Londra în anul următor, fapt decisiv pentru hotărârea de a reveni definitiv la Cambridge.

Articolul lui Ramsey nu este numai unul „de întâmpinare”, ci, alături de introducerea lui Russell, trasează cele mai importante linii de receptare care se vor menține de-a lungul a 100 de ani de la apariția *Tractatusului*. Prietenul lui Wittgenstein califică cartea ca fiind foarte importantă, cu idei originale tratate în cadrul unui sistem filosofic și ideatic coerent, incitant și totuși de multe ori greu de descifrat. Opul e prezentat ca fiind alcătuit dintr-o structură propozițională conținând afirmații incidente (*obiter dicta*) și critici tranșante aduse concepțiilor filosofice, logice și lingvistice curente. Ramsey este primul critic al *Tractatusului* care deschide o amplă serie de opinii asupra preeminenței unora sau altora dintre afirmațiile tractariene în economia sensului fundamental al cărții. Desigur că în urma discuțiilor cu autorul a aflat nemulțumirile sale cu privire la Introducerea lui Russell, și în articolul său respinge opinia lui Russell că Wittgenstein caută să construiască un limbaj logic perfect și să reducă limbajul în genere la logică (așa cum face cu teoria numerelor) și pledează pentru o viziune a preeminenței tractariene a limbajului natural.

Recenzorul insistă pe elucidarea relației dintre fapte și imaginea lor, dintre imagine și sensul imaginii, propoziție și semn propozițional, lăsând să se înțeleagă că nucleul *Tractatusului* ar consta în teoria reprezentării. Aici Ramsey se implică în elucidarea tabloului logic tractarian privind conceptul de sens propozițional, explică diferența dintre propoziție și semn propozițional, adică faptul că cuvintele sunt combinate în cadrul propoziției într-un mod definit, au o structură simbolică (*token*) cu sens.

Într-un astfel de context depistează inadvertențe privind introducerea și definirea unor concepte ca *imagine logică*, *sens*, *fapt*, *structură*, *formă de reprezentare*, *formă logică*, *gând*/ *semn* și *sens propozițional*. Astfel, deduce din unele afirmații tractariene că pot exista diverse fapte sau stări de lucruri structurate identic, adică pe nucleul acelorași fapte atomare și că o imagine se pare că admite mai multe forme de reprezentare, dar cu necesitate, una este logică. Însă nu e clar dacă logicitatea aparține faptelor reprezentate sau numai reprezentării logice, ceea ce face ca forma logică de reprezentare să nu poată fi alocată cu necesitate unei imaginii univoce. Aceste situații țin de claritatea și logica internă a textului, dar și de erorile de traducere din prima variantă în engleză. În analiza lui Ramsey, pare că Wittgenstein, dorind să facă lumină în teoria reprezentării și introducând conceptul de „formă de reprezentare”, mai mult o întunecă.

După ce observă aceste contradicții interne textuale, Ramsey descoperă afirmații elucidatorii, ca noi trepte de bază ale discuției. Astfel, faptul că reprezentarea are în comun cu realitatea forma logică și care nu mai poate fi reprezentată la rândul ei, se lămurește cu afirmația că

„imaginea conține posibilitatea stării de lucruri pe care o reprezintă” (2.203).

Într-o interpretare subtilă, Ramsey abordează și demistifică zona „mistică” a *Tractatusului* – adică a existenței unei realități despre care nu se poate vorbi, ci doar arăta. Domeniul mistic s-ar justifica, susține exegetul, tot pe baza teoriei reprezentării: o asemenea stare de lucruri ține de forma logică, comună realității și propozițiilor, cu atributul fundamental că ea se manifestă (se arată), nu vorbește despre sine. O asemenea formă ține de structurile și proprietățile interne, formale, de proprietăți structurale ale faptelor, și de relațiile interne dintre lucruri despre care propozițiile nu pot vorbi, ci le arată prin forma lor. Relevante aici sunt propozițiile 4.122 și 4.123 – o proprietate internă a unui obiect este una fără de care obiectul nu poate fi conceput.

Aceste propoziții sunt socotite absurde, fiindcă la limită, afirmă ceva ce nu poate fi exprimat, și de aici legătura lor cu o realitate așa-zis mistică. Or, Ramsey arată prin metode formale logice că o asemenea propoziție care își etalează propria structură internă are o semnificație aparentă, este o pseudopropoziție, ceea ce demontează prezumtivul eșafodaj mistic wittgensteinian. Adică, prin justificarea logică a absurdității lor, nu mai e cazul ca tăcerea din jurul unor propoziții nenecesare să îmbrace o aură mistică.

Este aici un truc din partea lui Ramsey, dacă nu o poliță pentru critica în doi peri tractariană asupra Principiei mathematica. Spun aceasta fiindcă eșafodajul logic al lui Ramsey este unul de tip *Principia*. Pe de altă parte, critica lui Wittgenstein asupra conceptelor de obiect, semnificație, relație identitate, generalitate la Russell este demontată cu aceleași mijloace, de parcă ar fi o replică dată de Russell însuși. Și aceasta ar putea fi o lovitură asupra noului formalism propus de Wittgenstein în legătură cu conceptele russeliene criticate, dacă ele nu ar fi absurde din start. În sfârșit, felul în care Ramsey își construiește replica și dinamitează zona mistică asupra căreia s-ar deschide *Tractatusul* (păstrând o tăcere suspectă), pornind de la forma logică și structura internă propozițională, pare a fi unul reduționist, logicist, unul pe care chiar Wittgenstein caută să-l evite sau să-l transgreseze.

Totuși, exegetul și prietenul lui Wittgenstein nu mai ia în calcul autoreferința textuală de la 6.54 unde autorul își caracterizează propriile afirmații ca fiind absurde și ale cărei consecințe vor fi luate serios în discuție după mai bine de cincizeci de ani de la apariția *Tractatusului*.

Chiar dacă orice demonstrație logică este reduționistă atunci când face trimitere la un aspect al realității, Ramsey ridică o problemă filosofică importantă, și anume că limitele inerente logicii și filosofiei nu spun sau nu

arată nimic mai mult decât aceste limite despre care nu ne putem face nicio imagine și nu ne pun în legătură cu *ceva* aflat *dincolo*.

Trebuie spus că Ramsey, ca și Russell, contribuie totuși la propagarea unor erori de receptare a *Tractatusului*, discutând despre „structura faptelor atomare” conform traducerii în engleză din 1922 la care contribuie, ca și cum faptele atomare ar fi alcătuite din „obiecte” pe când, consider că Wittgenstein arată că faptele atomare sunt dispuse ca având structuri interne doar la nivel logic combinațional.

C. Momentul Anscombe

Anscombe a fost una din studentele remarcate și preferate de Wittgenstein cu care a avut discuții la Cambridge și care a devenit unul din cei mai importanți editori ai operei nepublicate a lui Wittgenstein demonstrând o concepție personală și unitară asupra filosofiei wittgensteiniene, sub toate aspectele ei. Câteva observații importante ale lui Anscombe comunicate și lui Wittgenstein pot constitui momente deschise pentru înțelegerea și dezvoltarea *Tractatusului*. Acesta se cere, prin natura lui, dezvoltat, nu numai dezbătut, ceea ce se și întâmplă la ora actuală.

De pildă, Anscombe evocă¹⁴ faptul că i-a spus la un moment dat profesorului Wittgenstein că a citit în Proclus că numele este o imagine a obiectului. Se știe că în *Tractatus* numele nu are semnificație, ci propozițiile articulate alcătuite din nume asupra cărora putem să decidem dacă sunt adevărate sau false. Wittgenstein nu a răspuns direct aici, ci a pus în evidență diferența dintre semnificația numelor ca extensionalitate față de semnificația propozițiilor care posedă o structură internă, ceea ce lipsește numelor, dar consider că problema rămâne deschisă și încă poate oferi un teren propice de discuție.

Deasemenea, Anscombe și-a întrebat profesorul în ce fel angrenează propozițiile între ele, o întrebare cu o deschidere chiar mai importantă pentru orice teorie a semnificației și orice teorie a limbajului. Wittgenstein se pare că a recunoscut că la nivel de *Tractatus* nu poate pune o astfel de problemă, și se poate bănuși ca explicație faptul că propozițiile odată configurate în spațiul logic, ele pot angrena în orice manieră prin mijlocirea constantelor logice. Dar ideea rămâne să se dezvolte în scrierile ce vor urma *Tractatusului*, la nivelul „spațiului gramatical” care absoarbe spațiul logic, și inclusiv domeniul matematicului, un spațiu mai complex și s-ar zice esențializat. Gramatica va constitui esența, dar nu gramatica în înțelesul lingvistic, ci în sens structural-normativ. Prin mai multe exemple filosoful va constata că sensul unui cuvânt depinde sau chiar este „locul dintr-un spațiu gramatical”.

¹⁴ G.E.M. Anscombe, „Ludwig Wittgenstein” în *Philosophy* 70, University of Cambridge, 1995, pp. 395-407.

În 1959 Elisabeth Anscombe publică *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*¹⁵, o carte de pionierat documentată din cele mai solide surse, cu o viziune de ansamblu a rolului jucat de *Tractatus* în contextul întregii opere wittgensteiniene, și care atrage atenția asupra mai multor elemente de traducere inexactă din varianta în engleză a lui Ogden. Fosta studentă și colaboratoare a lui Wittgenstein scrie: „Cititorii în limba engleză ai *Tractatusului* ar trebui să fie avertizați că traducerea lui Ogden este, în mod notoriu, foarte proastă. Wittgenstein mi-a spus că nu a verificat întreaga traducere, ci doar a răspuns la câteva întrebări care i-au fost adresate în legătură cu unele pasaje, de exemplu, cred că se vede mâna lui Wittgenstein în redarea liberă, dar excelentă, a textului 4.023.”¹⁶ Această propoziție dă un bun răspuns la întrebările lui Anscombe de mai sus.

Anscombe consideră că tema de bază a cărții constă în relația dintre limbaj/gândire și realitate, adică dintre propoziții sau imaginea lor mentală și faptele care alcătuiesc lumea; numai că ceea ce ilustrează o propoziție nu e obligatoriu să existe și în realitate. De aceea, planul lingvistic (logico-mental) este detașabil de acela al realității care poate conține fapte inexprimabile și care rămân doar să fie „contemperate în tăcere”. Păstrând o deschidere către zona misticului, Anscombe surprinde concepția despre sens și referință pe linia Frege-Russell. De asemenea, se remarcă în reconstrucția teoriei despre concepte și serii formale, forme generale, contribuie la decodificarea simbolului wittgensteinian *N* al negației multiple și al operabilității sale cu finalitate în zona de filosofie tractariană a matematicii.

Consider că Elisabeth Anscombe este unul dintre inițiatorii (alături de Russell și Ramsey) a unei exegeze exhaustive neliniare, prin faptul că depistează o temă de bază a *Tractatusului* constând în teoria imaginilor sau a reprezentării.

4.3. Alte momente notabile în receptarea *Tractatusului*

A. Erik Stenius

În 1960 apare Expunerea critică a lui Erik Stenius¹⁷, profesor de filosofie la Universitatea Abo din Finlanda și care își expune punctul de vedere ca pe o experiență personală prin raportarea textului la propria înțelegere, ceea ce imprimă exegezei o anumită subiectivitate. El depistează în *Tractatus* propoziții pe care le înțelege (împărțite în adevărate și false),

¹⁵ G.E.M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, HARPER TORCHBOOK The Academy Library Harper & Row, New York, prima ediție 1959, ed. H.J. Paton, a doua ediție, revizuită, 1963.

¹⁶ *Ibidem*, nota 1 p. 17.

¹⁷ Erik Stenius, *Wittgenstein's Tractatus*, Oxford Basil Blackwell, 1960.

altele pe care nu le înțelege și altele asupra cărora oscilează și le cataloghează ca fiind obscure, Stenius ocupându-se în critica sa doar de primele două categorii. Chiar dacă tinde să realizeze o expunere exhaustivă, evită să analizeze pe larg partea de logică formală și filosofie a matematicii, precum și controversele lui Wittgenstein cu Russell și *Principia Mathematica*, pe care le consideră de interes secundar.

Stenius citează din *Tractatus* în limba germană (ediția Ogden, 1922), și parafrazează în limba engleză, semnalând decisive erori de traducere. Ca și Anscombe, Stenius găsește echivalentul corect a mai multor termeni, dintre care cel dintâi este *Sachverhalt* – *state of affairs* / *stare de lucruri*, ceea ce anticipează traducerea corectă din 1961 a lui Pears și McGuinness.

Contribuția lui Stenius la înțelegerea critică a *Tractatusului* survine în continuitatea viziunii lui Anscombe, dar cu o clarviziune și o amprentă personală mai accentuate, beneficiind de lectura manuscrisului și observațiile mature ale lui G.H. von Wright și G.E.M. Anscombe.

Stenius vine cu o interpretare originală la afirmația 6.54 din *Tractatus*, și anume că invitația la „aruncarea scării” este însoțită de îndemnul de „a merge mai departe”, ceea ce înseamnă că, condamnarea filosofiei ca nonsens nu este una reală, ci provizorie (în legătură cu subiectul receptor) și aparentă în genere.

O precizare îndrituită a lui Stenius arată că fabula cu „scara” este împrumutată de Wittgenstein de la Fritz Mauthner¹⁸ (a se vedea și *Tractatus*, 4.0031).

Stenius procedează la o analiză în valuri, cu tentă exhaustivă bazată pe structura zecimală a propozițiilor tractariene; într-o astfel de manieră se analizează mai întâi propozițiile întregi în ansamblu, apoi cele cu o zecimală, două zecimale ș.a.m.d. aferente, ceea ce în esență ajută la configurarea unui sens unitar al cărții.

B. Max Black

Max Black, autorul prodigiosului *Companion* despre *Tractatus* în 1964¹⁹, urmează o strategie expozitivă bine structurată pe marginea unor calupuri unitare din carte. Pentru propria elucidare exegetică consultă notițe mai vechi ale lui Wittgenstein puse la dispoziție de moștenitorii săi literari, explică teoriile celor la care face Wittgenstein trimitere direct sau indirect, justifică poziția critică a autorului față de Frege și Russell, pune la dispoziția cititorului un index al pasajelor parafrazate, cu explicații încrucișate care completează logica internă a cărții.

Lucrarea lui Max Black este cel mai bun exemplu de interpretare exhaustivă și liniară (adică una care pune pe același plan diferitele zone de

¹⁸ *Ibidem*, p.14, nota 1.

¹⁹ Max Black, *A Companion to Wittgenstein's "Tractatus"*, Cambridge University Press, 1964.

interes filosofic, dar aflate practic în interrelație). Prin aceasta și prin amploarea demersului, se angajează mai degrabă într-un proces cu posibilități paralele de elucidare.

Cu toate că a lucrat cu varianta germană și a beneficiat și de traducerea lui Pears și McGuinness din 1961 pe care o consideră cea mai potrivită, precum și de observațiile critice asupra manuscrisului din partea lui Elisabeth Anscombe și Erik Stenius, își construiește eșafodajul explicativ în jurul erorii de traducere *Sachverhalt* – *fapt atomar*. Prin aceasta îi scapă unitatea relativă dintre *fapt* și *fapt atomar* și că faptele atomare în fond sunt întotdeauna relative și chiar convenționale.

Max Black analizează detaliat și comparativ variantele de traducere ale lui *Tatsache*, *Sachverhalt* și *Sachlage* sesizând inconsecvența lui Wittgenstein față de folosirea lor, și depistează două teorii concurente, cu argumente de o parte și alta, ca și cum în *Tractatus* s-ar lupta două concepții: „teoria F”, după care *Sachverhalt* este un *fapt (atomic)* și „teoria P”, după care ar reprezenta o *posibilitate* (stare de lucruri); în teoria F, nu există conexiuni necesare între elementele simple ale realității, ci contingente, din care pot rezulta colecții oarecare de realități (adevăruri, obiecte, fapte) deci nu există o determinare logică a lumii, spre deosebire de Teoria P; aceasta din urmă are în vedere posibilitățile (care să permită construcții posibile, uneori non-factuale (de tipul „inorog cu joben”, „regina actuală a Franței”), deci non-fapte. Posibilul predeterminat logic fie subminează Realul, fie nu îl acoperă, ceea ce în interpretarea lui Black i-ar știrbi din generalitate, de aceea desființează „teoria P”.

După o analiză detaliată a argumentelor pro și contra în contextul propozițiilor în care apare, Black optează pentru varianta *Sachverhalte* – *fapte atomare*, ceea ce ar reprezenta stări de lucruri simple sau complexe, și nu posibilități.

Aici aș răspunde în felul următor: faptul că „teoria P” poate vorbi despre orice posibil nici nu omite situațiile contingente, nici nu subminează realul, fiindcă un *fapt (Tatsache)* este o actualizare a unei stări de lucruri posibile (*Sachverhalt*). Iar „teoria P” poate vorbi doar despre obiecte ce pot exista ca fapte reale, adică realul e un posibil înfăptuibil (logico-ontologic) și nu unul oarecare. Concret nu există fapte rupte, izolate, ci în conexiune și succesiune, cu acoperire în realitate, care rămân sau mai exact stau în fața ochilor noștri, circumstanțe, stări de fapt (*Sachverhalte*).

Black își imaginează că ar exista un procedeu prin care să elimine din toate propozițiile contingente despre univers pe cele superflue sau non-possibile, până când s-ar ajunge la adevărurile contingente de bază independente unele de altele din care s-ar obține toate adevărurile din univers de la un moment dat. E adevărat, așa cum demonstrează Black printr-un exemplu formal că nu pot să ajung la un set elementar de bază și

că există mai multe astfel de seturi echivalente, dar până acolo, nu pot să extrag tot non-posibilul din contingent pentru a ajunge la propozițiile factuale sau necesare, dacă există așa ceva, și care alcătuiesc lumea faptelor lui Wittgenstein, fiindcă non-posibilul este incomensurabil.

Întăresc faptul că în defavoarea „teoriei F” care îl conduce pe Max Black la traducerea *Sachverhalte* – *fapte atomare* (aici subliniez că nu poate exista o „faptă atomară” la singular, ci toate faptele atomare aferente unui „eveniment” sau „fapt”, coexistă împreună) toate adevărurile contingente sunt logice adică aparțin unui *Spațiu Logic* și se exprimă sub formă de funcții logice; să zicem că aş putea elimina din toate stările de lucruri contingente pe cele non-posibile, atunci aş ajunge la „posibil” și înăuntrul lui la „ceea ce se petrece”.

Mai departe, pentru „ceea ce se petrece” pot să obțin o bază de adevăruri sau propoziții elementare și independente care îl generează. Bazele nu sunt unice (la fel ca sistemele de axiome), în plus o bază de propoziții elementare poate genera mai multe stări de lucruri sau lucruri posibile. Conflictul dintre teoriile „F” și „P” dispare, cu preeminența teoriei „P” care subsumează sau eliberează teoria „F”. Un *Sachverhalt* este o posibilitate în SL care dacă se actualizează devine o faptă (*Tatsache*) din alcătuirea lumii. În această manieră, „teoria F” devine o consecință a „teoriei P” și *Sachverhalt* o stare de lucruri.

Dacă relația dintre Real și Posibil nu e tranșată definitiv în *Tractatus*, aici se trasează o cale de a ajunge de la posibil la real și nu invers.

Totuși chiar în dauna unei erori, scopul exegezei poate fi atins, căci max Black afirmă cu onestitate încă din prefață:

„Scopul meu principal a fost acela de a facilita unui student serios al operei timpurii a lui Wittgenstein să ajungă mai ușor la propria interpretare a *Tractatusului*. Sper că am reușit în acest sens, indiferent de soarta propriei mele interpretări. Nu se poate pune aici problema unei lecturi 'definitive': întrucât propriile mele opinii au oscilat în timp ce scriam, nu pot fi sigur că judecata mea finală a fost întotdeauna cea mai bună.”²⁰

Se poate constata că începând cu deceniile șapte și opt, în literatura de limbă engleză se impune traducerea *Sachverhalte* – *state of affairs* și sunt din ce în ce mai puțini aceia care apelează la traducerea *Tractatusului* din 1922.

C. David Pears, Peter Carruthers, Robert J. Fogelin, Elie Friedlander, Matthew B. Ostrow, Aldfred Normann, Denis Mc Manus, Marie McGinn, Hans-Johan Glock, Hans Sluga, David G. Stern, Peter Sullivan, Michael Potter

²⁰ *Ibidem*, Prefață, p. vii.

Între contribuțiile notabile și de pregnantă competență asupra *Tractatusului Logico-Philosophicus* încadrat de scrierile ulterioare care încep să vadă lumina tiparului, menționez aici:

În 1969-1970 apare volumul *Ludwig Wittgenstein*, de David Pears, mai întâi fragmentar în *New York Review of Books* și un an mai târziu integral la „The Viking Press”²¹. Cartea lui Pears îl prezintă pe Wittgenstein ca filosof al limbajului pe linia lui Kant în problema limitelor cunoașterii și face o diferență netă între un „Wittgenstein I” și un „Wittgenstein II”, prin aceea că filosoful își inversează prioritățile, de la limbaj la structura realității și nu de la realitate la limbaj, așa cum făcuse în *Tractatus*; Wittgenstein ar fi realizat că nu există o structură logică subiacentă tuturor limbajelor și cu aceasta, centrul de greutate al filosofiei sale părăsește o falsă obiectivitate pe care o înlocuiește cu o subiectivitate a particularităților specific umane.

În 1987 și 1988, David Pears, profesor de filosofie la oxford, își continuă seria publicațiilor privind filosofia limbajului în opera lui Wittgenstein, cu cele două volume, „The false Prison”²². Metafora din titlu dorește să arate că pentru Wittgenstein limbajul devine o falsă închisoare, iar filosoful un evadator din spatele limitelor trasate autocritic propriului intelect.

Peter Carruthers, în lucrările sale²³, contestă argumentele lui Pears că Wittgenstein se transformă dintr-un filosof platonist (realist) într-unul antiplatonist în scrierile ulterioare și aduce argumente solide în favoarea unui substrat logico-semantic obiectiv și ca substanță a lumii factuale în *Tractatus*. De asemenea, *Tractatus* și *Cercetări filosofice* nu se află în concurență sau opoziție fiindcă au obiective diferite. Carruther separă doctrina semantică de cea metafizică din *Tractatus*, primeia îi justifică validitatea și valoarea de paradigmă în ideea că duce mai departe semantica fregeeană; iar obiectivitatea logicii și adevărului îndreptățesc doctrina metafizică inițial, cea care intră în conflict autocritic cu concepția lui Wittgenstein despre „reguli” din scrierile ulterioare.

Aproximativ în aceeași perioadă, Robert J. Fogelin²⁴ vine cu o expunere liniară și exhaustivă a *Tractatusului* în care îl plasează în contextul altor scrieri, inclusiv de filosofia matematicii. Fogelin contribuie cu o viziune critică în sensul că ontologia *Tractatusului* ar conține un principiu de închidere (limitare) care nu îi permite să se dezvolte ulterior,

²¹ David Pears, *Ludwig Wittgenstein*, The Viking Press, New York, 1970.

²² David Pears, *The false Prison*, vol. I-II, Clarendon Press, 1987, 1988.

²³ Peter Carruthers, *Tractarian semantics: finding sense in wittgenstein's Tractatus*, Blackwell, 1989 și *The Metaphysics of the Tractatus*, Cambridge University Press, 1990.

²⁴ Robert J. Fogelin, *Wittgenstein*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1976 prima ediție, 1987, a doua ediție revizuită.

lumea fiind alcătuită exclusiv din fapte, pe când conceptul de stare de lucruri apare ca fiind mai bogat, fiind o combinație de obiecte, unde statutul acestor ultimi constituenți nu este unul univoc (nefiind clar dacă obiectele sunt independente sau dependente de stări de lucruri).

Autorul discută despre o eroare fundamentală în logica *Tractatusului*, anume privind capacitatea operatorului „N” de a construi prin aplicare repetată la o bază de propoziții elementare formulele unei teorii standard de ordinul întâi, lucru care va consfinți eșecul logicismului tractarian.

În contextul scrierilor târzii autorul consideră că *Cercetările filosofice* produc, mai ales în prima parte, o critică la *Tractatus* și constituie în integralitatea lor cea mai importantă carte de filosofie a secolului.

În 2001 Eli Friedlander publică o carte despre *Tractatus*²⁵ cu intenția de a găsi un sens unitar al acestuia. Aflarea sensului ar consta în depășirea unei dificultăți primordiale de înțelegere, o contradicție cu mai multe aparențe între lume și vorbirea despre lume, între sens și nonsens. E vorba de o reevaluare și punere în scenă a ceea ce Wittgenstein clama ca fiind evident în *Tractatus*, chiar dacă apare de neînțeles, ceea ce și-ar putea asuma întregul progres de înțelegere a cărții cu un nonsens, sau oricum altceva decât filosofie.

Miza *Tractatusului* constă în relația cititorului cu textul și cu lumea; avem de a face aici cu o carte de o structură circulară care trasează limitele gândirii adică produce o readucere a gândirii în limitele inerente

Autorul propune o lectură devotată a cărții, ceea ce descurajează tentația de a face totul explicit, și propune de a lăsa ceea ce e de nespus acolo unde se află. Sensul *Tractatusului* în proprii lui termeni ar fi că e o carte total opusă faptelor, sensul lui e de a identifica lumea ca totalitate a faptelor cu lumea ca întreg mistic. De exemplu, sensul logicii este acela de a transcende logica, adică e posibil să înțelegem realitatea fără a face apel la teorie, constantele logice nu sunt reprezentanți ai logicii faptelor, faptele transcend logica. Relația de reprezentare e una internă, esența simbolului ține de proprietățile interne ale structurii sale care îi conferă posibilitățile de combinare cu structuri similare din limbaj, iar limbajul scoate la lumină astfel de structuri. Limbajul nostru cotidian este într-o logică perfectă și este identic cu lumea. Sensul unitar al *Tractatusului* poate să rezide în regăsirea sensului elementar al problemelor noastre prin specificarea concreteții și nu a abstracțiunii lor.

²⁵ Elie Friedlander, *Signs of Sense – Reading Wittgenstein’s Tractatus*, Harvard University Press, 2001.

Friedlander identifică principalele direcții ulterioare ale filosofiei lui Wittgenstein în *Tractatus*, și anume, gramatica sensului, rolul determinant al limbajului natural și scopul terapeutic al filosofiei.

Signs of Sense iese în evidență prin aceea că e o carte vie și antidogmatică, o rescriere în alt registru a *Tractatusului*, o reactualizare spirituală a lui. Chiar cu riscul, pe alocuri, de a cădea într-un manierism literar ușor exaltat pentru zona lui inefabilă, cartea lui Friedlander procedează la o analiză profundă și tehnică a *Tractatusului* în domeniile lui, așa cum apar (ontologie, gnoseologie, logică, teoria valorilor), cu evidențierea momentelor care au dat de furcă exegeților, cum ar fi relația fundamentală și determinantă dintre fapte, stări de lucruri și obiecte, cu argumente pentru varianta corectă *Sachverhalte – stări de fapt*.

În perioada imediat următoare apar alte viziuni originale și notabile asupra *Tractatusului*, dintre care amintesc: *Wittgenstein's Tractatus: A Dialectical Interpretation*, de Matthew B. Ostrow²⁶, *Wittgenstein's Tractatus – An Introduction*, de Aldfred Normann²⁷, *The Enchantment of Words – Wittgenstein's Tractatus Logico-Philosophicus*, a lui Denis Mc Manus²⁸, *Elucidating the Tractatus* de Marie McGinn²⁹.

Alte tipuri de lucrări vin să așeze *Tractatusul* ca pe o carte fundamentală a filosofiei și în contextul întregii opere wittgensteiniene: *A Wittgenstein Dictionary*, de Hans-Johan Glock³⁰, *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, carte îngrijită de Hans Sluga și David G. Stern³¹, *Wittgenstein's Tractatus, - History and Interpretation*, avându-i ca editori și contribuitori pe Peter Sullivan și Michael Potter³².

În multitudinea de opinii avansate se pune în discuție conținutul și maniera de transmitere a informației din *Tractatus*, dacă Wittgenstein procedează rațional, filosofic, mistic sau literar, cum se raportează la alți filosofi și la filosofia însăși, dacă și cum pot fi evaluate argumentele autorului; o constantă a manierei de a filozofa a lui Wittgenstein fiind că mai degrabă investighează decât dă răspunsuri, că produce situații fără ieșire, mai mult sau mai puțin îndreptățite.

²⁶ Matthew B. Ostrow, *Wittgenstein's Tractatus: A Dialectical Interpretation*, Cambridge University Press, 2001.

²⁷ Aldfred Normann, *Wittgenstein's Tractatus – An Introduction*, Cambridge University Press, 2001.

²⁸ Denis Mc Manus, *The Enchantment of Words – Wittgenstein's Tractatus Logico-Philosophicus*, Clarendon Press, Oxford, 2006.

²⁹ Marie McGinn, *Elucidating the Tractatus*, Clarendon Press, Oxford, 2006.

³⁰ Hans-Johan Glock, *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell, 1996.

³¹ Hans Sluga, David G. Stern (editori), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge University Press, 2006.

³² Peter Sullivan, Michael Potter (editori), *Wittgenstein's Tractatus, - History and Interpretation*, Oxford University Press, 2013.

Mediul filosofic din universitățile englezești și americane, ori cele nord-europene este populat și întreținut de filosofi și profesori de filosofie care intră în jocul de interpretare a *Tractatusului*: Stanley Cavell, Burton Dreben, Alice Ambrose, Hans Sluga, David G. Stern, Peter Winch, James Conant, Cora Diamond, Jaakko Hintikka, Juliet Floyd, Marie McGinn, Penelope Maddy, Alice Crary, Hide Ishiguro, Pasquale Frascolla, Jacques Bouveresse, Mathieu Marion, Erich Reck, Crispin Wright, Antony Keny, Peter Sullivan, Michael Potter și mulți alții, de orientări și preocupări diferite, logică, filosofia matematicii, etică, filosofia științei sau a minții, pun sau resping cele mai diverse accente asupra *Tractatusului* și a autorului său. Niciuna dintre interpretări nu e scutită de critici și contestări. Se poate constata un consens asupra traducerii celor mai importante concepte tractariene pe linia variantei Pears-McGuinness din 1961 (care poate conduce la controverse dar nu la erori precum ediția Ogden din 1922).

Întrebarea care apare este firească: este posibilă plasarea *Tractatusului* într-o paradigmă unitară de receptare? Răspunsul, poate neașteptat, este unul afirmativ. Anii 90 și 2000 aduc o nouă manieră de lectură a *Tractatusului* - este vorba de „resolute reading” (lectură hotărâtă); acest tip de abordare presupune două condiții: mai întâi, nu există un singur sens al cărții, o singură „scară” de urcat și doi: Wittgenstein este un singur filosof, să lăsăm deoparte teoriile dogmatice după care filosoful se multiplică sau se metamorfozează în mai multe soiuri de *ontos*.

4.4. O nouă manieră de lectură - „Resolute reading”

Lectura hotărâtă este o lectură nonstandard, netradițională și, evident, se opune unei interpretări tradiționale (așa cum sunt receptați îndeobște clasicii filosofiei) și mai mult, propune un nou tip de abordare și receptare a filosofiei în genere. Termenul e folosit de un grup de filosofi autonomi și exegeți ai lui Wittgenstein (Thomas Ricketts, Cora Diamond, James Conant, Hide Ishiguro, Brian McGuinness, Rush Rhees, Peter Winch, Daniel D. Hutto, Marie McGinn, Kevin Cahill, Alice Crary, Ed Dain, Rob Deans, Piergiorgio Donatelli, Burton Dreben, Juliet Floyd, Warren Goldfarb, Logi Gunnarsson, Martin Gustafsson, Michael Kremer, Oskari Kuusela, Thomas Ricketts, Rupert Read, Matt Ostrow, Ed Witherspoon³³ ș.a.

³³ Lista acestor autori urmează după prioritatea pe care au avut-o în „lectura hotărâtă” și e alcătuită în urma recunoașterii lor ca făcând parte din comunitatea „cititorilor hotărâți” chiar de către inițiatorii acestui tip de receptare a filosofiei lui Wittgenstein (a se vedea în bibliografie Cora Diamond, Thomas Ricketts, James Conant, Silver Bronzo).

Silver Bronzo, în articolul său, „The Resolute Reading and Its Critics”³⁴, procedează la o expunere extrem de bine documentată asupra acestei maniere de receptare a *Tractatusului*, identificând principalele variante de lectură hotărâtă, punând în lumină diferențele dintre ele, obiecțiile care li se aduc din partea cititorilor tradițional și felul în care răspund la ele cititorii hotărâți.

Printre primii interpreți care „aruncă scara” este Cora Diamond³⁵. Autoarea constată din capul locului un atribut esențial al filosofiei generale wittgensteiniene, și anume că ea respinge orice doctrină filosofică. Faptul acesta este legat de diferența dintre *a spune* și *a arăta* și cum se face că aplicarea unei asemenea teze la propozițiile *Tractatusului* nu este ea însăși doctrinară. Ideea e că comunalitatea dintre realitate și propoziții (forma logică) nu se poate spune ci, cel mult, arăta (în limbaj); iar această distincție vine de la Frege care face o diferență netă între funcție și obiect (preluată și dezvoltată de Russell în *Principia Mathematica* spre evitarea paradoxurilor de tip fundațional din teoria mulțimilor).

Lectura hotărâtă livrează o teorie cu sens asupra nonsensului, dizolvarea problemelor filosofice și a servituților de gândire produse în urma acțiunilor de cunoaștere de orice fel fiindcă ele ar fi iluzorii sau măcar limitate, încadrate strict de logică și științe, cunoașterea filosofică fiind o autoiluzionare. Propoziția tractariană 4.112 – „Filosofia nu este o doctrină, ci o activitate” e interpretată diferit de cititorii tradiționali și de cei hotărâți. Pentru majoritatea acestora *Tractatusul* nu e doctrinar și deoarece conținutul său e comunicat de propoziții fără sens, contingente, lectura hotărâtă concepe pe lângă nonsensul auster, substanțial, distructiv, unul transcendent, constructiv, dincolo de sensul logic, cu noi semnificații de ordin lingvistic și filosofic.

Printre cei mai importanți precursori ai lecturii radicale sunt considerați Peter Geach³⁶ și Elisabeth Anscombe³⁷ (autoare disputată de ambele tabere).

³⁴ Silver Bronzo, „The Resolute Reading and Its Critics”, *Wittgenstein-Studien*, Vol. 3, 2012, pp. 45-80. Aici se găsește o bibliografie exhaustivă privind „lectura hotărâtă” aplicată filosofiei generale wittgensteiniene și de asemenea, pleiada de interpreți tradiționali (sau inefabili) între care se pot aminti G.E.M. Anscombe, Anthony Kenny, David Pears, Brian McGuinness, Ray Monk ș.a., unii fiind revendicați de ambele tabere sau trecând din tabăra „inefabililor” în cea a „hotărâților”.

³⁵ Cora Diamond, "Throwing Away the Ladder: How to Read the Tractatus", articol publicat în „Philosophy” nr. 63, 1988 și introdus în volumul de autor, *The Realistic Spirit: Wittgenstein Philosophy and the Mind*, MIT Press, Cambridge, Londra, 1995, Cap. 6, pp. 179-205.

³⁶ Peter Geach, „Saying and Showing in Frege and Wittgenstein”, *Essays on Wittgenstein in Honour of G.H. von Wright*, ed. Jaakko Hintikka, în *Acta Philosophica Fennica* 28, Amsterdam, 1976, pp. 54-70.

³⁷ G.E.M. Anscombe, „The Reality of the Past”, în *Metaphysics and the Philosophy of Mind*, Minnesota, 1981, pp. 103-119.

Într-o astfel de perspectivă apar mai multe trasee de lectură a *Tractatusului* și scrierilor ulterioare wittgensteiniene privite ca un tot pe baza căruia se pot surprinde legături și răsturnări de situație.

James Conant³⁸ este unul dintre adepții cei mai fervenți în ilustrarea unei lecturi hotărâte și a unei concepții unitare a filosofiei generale wittgensteiniene. De pe această poziție, el alcătuiește mai multe liste cu roluri diferite din propoziții ce constituie scara tractariană ce ar trebui aruncată după ce cititorul s-a lămurit la ce trebuie să renunțe, și, în mod insolit Conant procedează la o generalizare a treptelor tractariene la întreaga scară a filosofiei wittgensteiniene. După Conant, cititorii hotărâți nu trebuie să cadă de acord cu un anumit traseu de parcurgere a *Tractatusului* și nici asupra treptelor ce ar trebui aruncate. Listele conantiene sunt construite din propoziții recunoscutibile aparținând lui Wittgenstein și, pentru un cititor hotărât, ele sunt sau devin absurde. Pentru început se licitează o listă comună și cititorilor clasici și celor neclasici formată din intersecția propozițiilor acceptate de cititorii standard ca aparținând lui Wittgenstein și lista cu propoziții considerate fără sens de către ceilalți. Cititorii clasici caută să înțeleagă aceste propoziții și să le integreze operei, pe când ceilalți refuză să aloce aceste afirmații operei, pe considerentul că înțelegerea lor e aparentă și lectura ar trebui să continue până la identificarea lor ca fiind absurde, conform sentinței trasate de autor. Seamănă cu un proces de dresaj și deziluzionare, fiindcă nimeni nu-și poate părăsi cu adevărat condiția. Cititorul hotărât, chiar obligat să înceapă ca un cititor inefabil, își asumă că înțelegerea treptelor e iluzorie și că ceea ce se întâmplă cu el este o transformare de la o treaptă la alta, ceea ce îi permite pe de o parte să urce până „sus” și pe de alta să renunțe la treptele intermediare. Îl așteaptă ceva pe cititorul robust în vârful ascensiunii? Cu ce fel de înțelegere, comprehensiune rămâne el după efortul lecturii? Ce îl face să depășească orice apariții fulgurante ale sensului prin conștientizarea efemerității lui? De ce n-ar exista o lectură care să digere și să asimileze *Tractatusul*? Ce rost ar mai avea formalismul avansat de Wittgenstein atâta timp cât el se va dovedi un eșec. Câți dintre cititorii hotărâți ar fi capabili să constate eșecul logicist din *Tractatus*? Dar cât de angajat sau de sincer sau de motivat poate să apară un „cititor hotărât” într-o astfel de postură? Pe lângă listele deschise lăsate de interpretii rezoluți și câștigul real de sens conferit de ei filosofiei generale

³⁸ James Conant, *Metaphysics and Nonsense: On Cora Diamond's The Realistic Spirit*, în „Journal of Philosophical Research” nr. 22, 1997, pp. 57-73 *The Method of the Tractatus*, în „From Frege to Wittgenstein: Perspectives in Early Analytic Philosophy”, ed. Erich H. Reck, Oxford, pp. 374-462, 2002; *Wittgenstein's Later; Criticism of the Tractatus*, în „Wittgenstein: The Philosopher and his Works”, ed. A. Pichler, S. Săătelă, Frankfurt a.M., ontos verlag, 2006, pp. 172-204.

wittgensteiniene, întrebările de mai sus rămân la fel de deschise și fără să capete un răspuns *hotărât*.

Concluzii: Niveluri și tipuri de receptare ale *Tractatusului*

În imensa plajă de receptare care se întinde de la creditul total acordat autorului până la contestarea totală, am depistat mai multe niveluri de receptare a *Tractatusului*.

(1) *Receptare exhaustivă/ neexhaustivă, aceasta putând fi liniară sau neliniară*

-Receptarea exhaustiv-liniară este una de tip *Companion* unde toate propozițiile sunt aproximativ pe același nivel, pe când o receptare exhaustiv-neliniară surprinde și se orientează după un anumit nucleu propozițional dar într-un mod mai mult sau mai puțin explicit subsumează și celelalte propoziții tractariene.

Lectura neliniară este una stratificată, unde exegeza sesizează, pledează sau demonstrează că informația filosofică este polarizată după anumite direcții sau nuclee (atomism logic, teoria reprezentării, filosofia limbajului, tensiunea *a spune/ a arăta*, logicism, misticism, problema sensului etc.).

Lectura neliniară, exhaustivă sau nu, poate fi întâlnită în demersurile de reconstrucție a *Tractatusului* (reconstrucții formale, raționale, ontologice, lingvistice etc.);

Lectura neexhaustivă-neliniară mizează pe o anumite preeminență filosofică (logicism, transcendentalism, realism, filosofia științei etc) și tinde să așeze pe un plan secundar celelalte mize sau concepții ale cărții.

În fine, o lectură neexhaustivă și liniară poate fi una de tip „referat” sau elucidare locală;

(2) *Lectură filosofică/ antifilosofică*

Unii lectori ai lui Wittgenstein găsesc în scrierile filosofului vienez o manieră stranie, dubioasă și provocatoare de a folosi filosofia pentru alte scopuri decât cele filosofice, dar nu *para* sau *meta* filosofice, ci de-a dreptul antifilosofice. Că e vorba de o atitudine dezarmantă sau terapeutică, ea păstrează caracteristicile tractariene de depășire a sensului pe undeva limitat de problematica angajantă a abordărilor curente consacrate de practica filosofică.

Penelope Maddy³⁹ îl caracterizează pe Wittgenstein ca *antifilosof* al matematicii, al limbajului și al celui ce nu găsește nicio regulă în urmarea

³⁹ Penelope Maddy, „Wittgenstein's Anti-Philosophy of Mathematics”, în *Wittgenstein's Philosophy of Mathematics*, ediția a 15.a a simpozionului internațional Wittgenstein, ed. Klaus Puhl, vol. II, Vienna 1993 pp.52-72.

unei reguli, așadar într-o cuprindere largă și prin aceasta unificatoare a întregii filosofii wittgensteiniene.

Alain Badiou⁴⁰ descoperă o atitudine de negare a filosofiei la Wittgenstein prin faptul că respinge și nu discută tezele predecesorilor pe care le categorizează ca fiind absurde, în final procedând identic cu propriile teze, filosofia e o non-gândire și chiar o boală, filosofia nu poate accede nici la o teorie, nici la problemele vieții, dar, cu toate acestea, susține Badiou, non-gândirea ca activitate la Wittgenstein poate atinge realul, în aceasta constă autenticul câștig al antifilosofiei tractariene.

(3) *Tractatusul* poate fi invocat în contexte filosofice mai largi, alături de alte opere filosofice, moment care obligă receptorul la o plasare contextuală a opului – *lectură contextuală*. Pe lângă relația cu Platon, Kant, Schopenhauer, Frege, Russell, Moore, se discută despre asemănările sau afinitățile lui Wittgenstein cu Socrate, Kierkegaard, Nietzsche, Husserl ș.a., ca să nu mai discutăm de relația specială cu fizicienii ca Hertz, Helmholtz, Boltzman, ori cu matematicienii și filosofi ai matematicii (Dedekind, Cantor, Peano); în *Tractatus* formalismul logicist afectat definirii numărului natural se identifică cu calculul descoperit de Alonzo Church în 1930, un nou tip de funcție matematică orientată după obiect și care stă la baza sistemelor automate de calcul electronic.

(4) Există lecturi care îl acuză pe Wittgenstein de lipsă de originalitate și chiar de plagiat sau preluarea fără discernământ a ideilor predecesorilor săi. O pertinentă punere în temă se poate găsi în articolul lui Michael Cohen⁴¹.

(5) Clasificarea prezentă se poate încheia cu *lectura strategică* a *Tractatusului*, după cum se conturează aceasta în ultima perioadă ca provenind pe urmele *lecturii hotărâte* (*resolute reading*), dar îmbogățită cu poziții critice, având ca axă problema sensului/ nonsensului, abordare ce poate subsuma toate tipurile de mai sus, lectură ce își extinde coerența asupra întregii opere wittgensteiniene și îi poate oferi dimensiunile unei metafilosofii.

Nu există interpretări univoce ale *Tractatusului*, dar există interpretări greșite, chiar cu pretenția de exhaustivitate. După tot acest tablou deosebit de amplu și solicitant aș putea să compar *Tractatusul* cu un joc încă neinventat de gândire, strategie, imaginație, logică, limbaj, cu reguli de bază extrem de simple și care ar putea fi abordat de diverse tipuri

⁴⁰ Alain Badiou, *L'antiphilosophie de Wittgenstein*, Ed. Nous, Paris, 2009.

⁴¹ A se vedea articolul lui Michael Cohen, *Was Wittgenstein a Plagiarist?*, în „Philosophy”, Vol. 76, Nr. 297, Cambridge University Press, 2001, pp. 451-459.

de jucători, de la cei mai neexperimentați, dar dornici și capabili de inițiere, la cei experimentați, ori sceptici sau nehotărâți. Jocul are resurse să se complice peste puterile minții, să atragă, intrige sau dezamăgească, asta are mai puțină importanță. Jocul acesta ar avea mereu câștigători și niciun învins, iar fiecare ar câștiga de la cât a investit, la ceea ce nu și-ar putea imagina că ar câștiga vreodată. Dar care e miza, ce ar fi așa important de câștigat? Fiecare jucător are răspunsul lui și câștigul lui.

Bibliografie

- Anscombe, G.E.M., *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, New York, HARPER TORCHBOOK *The Academy Library* Harper & Row, prima ediție 1959, ed. H.J. Paton, a doua ediție, revizuită, 1963.
- Anscombe, G.E.M., „Ludwig Wittgenstein” în *Philosophy* 70, University of Cambridge, 1995, pp. 395-407.
- Anscombe, G.E.M., „The Reality of the Past”, în *Metaphysics and the Philosophy of Mind*, Minnesota, 1981, pp. 103-119.
- Badiou, Alain, *L'antiphilosophie de Wittgenstein*, Paris, Ed. *Nous*, 2009.
- Black, Max, *A Companion to Wittgenstein's 'Tractatus*, Cambridge University Press, 1964.
- Bronzo, Silver, „The Resolute Reading and Its Critics”, în *Wittgenstein-Studien*, Vol. 3, 2012, pp. 45-80.
- Carruthers, Peter, *Tractarian semantics: finding sense in wittgenstein's Tractatus*, Blackwell, 1989 și *The Metaphysics of the Tractatus*, Cambridge University Press, 1990.
- Conant, James, *Metaphysics and Nonsense: On Cora Diamond's The Realistic Spirit*, în „Journal of Philosophical Research” nr. 22, 1997, pp. 57-73.
- Conant, James, *The Method of the Tractatus*, în „From Frege to Wittgenstein: Perspectives in Early Analytic Philosophy”, ed. Erich H. Reck, Oxford, pp. 374-462, 2002.
- Conant, James, *Wittgenstein's Later; Criticism of the Tractatus*, în „Wittgenstein: The Philosopher and his Works”, ed. A. Pichler, S. Säätelä, Frankfurt a.M., ontos verlag, 2006, pp. 172-204.
- Diamond, Cora, „Throwing Away the Ladder: How to Read the Tractatus”, articol publicat în „Philosophy” nr. 63, 1988 și introdus în volumul de autor, *The Realistic Spirit: Wittgenstein Philosophy and the Mind*, Londra, MIT Press, Cambridge, 1995, Cap. 6, pp. 179-205.
- Fogelin, Robert J., *Wittgenstein*, Londra, Routledge & kegan Paul, 1976 prima ediție, 1987, a doua ediție revizuită.
- Friedlander, Elie, *Signs of Sense – Reading Wittgenstein's Tractatus*, Harvard University Press, 2001.

Geach, Peter, „Saying and Showing in Frege and Wittgenstein”, *Essays on Wittgenstein in Honour of G.H. von Wright*, ed. Jaakko Hintikka, în *Acta Philosophica Fennica* 28, Amsterdam, 1976, pp. 54-70.

Glock, Hans-Johan, *A Wittgenstein Dictionary*, Blackwell, 1996.

Grigoriu, Iulian, „Tractatus Logico-Philosophicus – contradicții interne, externe și probleme de traducere”, în rev. *Probleme de logică*, vol. XX, București, Editura Academiei Române, pp. 67-92.

Maddy, Penelope, „Wittgenstein's Anti-Philosophy of Mathematics”, în *Wittgenstein's Philosophy of Mathematics*, ediția a 15-a a Simpozionului internațional Wittgenstein, ed. Klaus Puhl, vol. II, Vienna, 1993, pp. 52-72.

Mc Manus, Denis, *The Enchantment of Words – Wittgenstein's Tractatus Logico-Philosophicus*, Oxford, Clarendon Press, 2006.

McGinn, Marie, *Elucidating the Tractatus*, Oxford, Clarendon Press, 2006.

Normann, Alfred, *Wittgenstein's Tractatus – An Introduction*, Cambridge University Press, 2001.

Ostrow, Matthew B., *Wittgenstein's Tractatus: A Dialectical Interpretation*, Cambridge University Press, 2001.

Pears, David, *Ludwig Wittgenstein*, New York: The Viking Press, 1970.

Pears, David, *The false Prison*, vol. I-II, Clarendon Press, 1987, 1988.

Ramsey, Frank, Plumpton, „Critical Notice of L.Wittgenstein's *Tractatus*”, în rev. *Mind* 32 (128), 1923, pp. 465-478.

Russell, Bertrand, *Introducere la Tractatus Logico-Philosophicus*, Ed. L. Wittgenstein și trad.: L. Wittgenstein. (pagini alăturate) C.K. Ogden. Londra: Routledge and Kegan Paul, 1922.

Stern, David G., „The Methods of the Tractatus, Beyond Positivism and Metaphysics?”, în *Logical Empiricism*, editori Paolo Parrini, Wesley C. Salmon, Merrilee H. Salmon Universitatea Pittsburgh, 2001, pp. 125-158.

Stenius, Erik, *Wittgenstein's Tractatus*, Oxford Basil Blackwell, 1960

Sluga, Hans; Stern, David G., (editori), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge University Press, 2006.

Sullivan, Peter; Potter, Michael, (editori), *Wittgenstein's Tractatus, - History and Interpretation*, Oxford University Press, 2013.

Wittgenstein, Ludwig, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, în „*Annalen der Naturphilosophie*” Vol. XIV, Leipzig, 1921.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, text paralel german-englez, trad. C.K. Ogden și F.P. Ramsey, *Introducere* de Bertrand Russell, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1922; New York, reeditat de Barnes & Noble Publishing, Inc., 2003.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-Philosophicus*, text paralel german-englez], trad D.F. Pears și B.F. Mc. Guinness, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1961.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* în *Wittgenstein Schriften I*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1969.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. Alexandru Surdu, București, Editura Humanitas, 1991.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. Mircea Flonta, Mircea Dumitru, București, Editura Humanitas, 2001.